

УДК 343.415:342.842(477)

Т. С. Батраченко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Університету митної справи та фінансів

**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ПІД ЧАС ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
(НА ПРИКЛАДІ ст. 159-1 КК)**

Розглянуто основні принципи кримінального права, встановлені у Кримінальному кодексі України. Визначено їх правильну реалізацію в процесі законодавчого опису, а також значення в кримінальному законодавстві щодо порушення порядку фінансування на виборах.

Ключові слова: принципи кримінального права; виборчі права; порушення порядку фінансування; кримінальна відповідальність; виборчі правовідносини.

The Constitution of most European countries provides for the democratic, legal construction of the state. Ukraine is also an exception, where in Article 1 of the Constitution of Ukraine it is established that the latter is a law-governed state. Hence the need to consolidate the legal system and embodiment of the legal relationships of the respective values and ideals. However, today the current legislation and practice of its application do not possess the level of stability and coherence necessary for the formation of the perfect legal basis for the development of a law-governed state. The theory of law among other legal means distinguishes the principles of law, which in a legal form reflect the guiding ideas of the relevant branch or law as a whole, constitute the general principles of the mechanism of legal regulation. For criminal law, sectoral principles play an extremely important role, since they generalize the basic tendencies of the genesis of legal norms in the field of crime and punishment.

The current legislation of Ukraine establishes the following principles: the legality (Article 3 of the Criminal Code of Ukraine), equality of citizens before the law (Article 24 of the Constitution of Ukraine), fault (Article 2 of the Criminal Code of Ukraine), justice (Article 6 of the Criminal Code of Ukraine), humanism, inevitability, etc. We consider it expedient to consider in more detail some of the above principles.

As a result of the criminal legal analysis of the content of the principles of criminal law in relation to the norm of Art. 159-1 of the Criminal Code of Ukraine, the following conclusions can be drawn. First, it should be noted that the requirements established by the principles of criminal law are not adequately respected in accordance with Article 159-1 of the Criminal Code of Ukraine. This is due to the fact that the specified norm needs to be substantially refined by conducting criminal legal analysis. Secondly, the peculiarity of the implementation of the principles of criminal law in establishing criminal liability for violation of the procedure for financing the election campaign of a candidate, an electoral association is that: – the mechanism of legal regulation 159-1

© Т. С. Батраченко, 2017

of the Criminal Code of Ukraine is constructed in such a way that its criminal law, is based on the content of the rules established in other regulatory legal acts, which, in turn, is in conflict with those established in Art. 2 of the Criminal Code of Ukraine the principle of legality; – the application of criminal liability for guilty persons who violated the procedure for financing elections is not always possible, due to the presence of immunities in this category, which is in contradiction with the principle of equality of citizens before the law established in the Criminal Code of Ukraine. In view of the above, it should be noted that in the aggregate, all the above-stated principles of criminal law, subject to their observance, are capable of ensuring the proper practical application of the law, including the prevention of the commission of election crimes.

Key words: principles of criminal law; election rights; violations of the order of financing; criminal responsibility; election legal relations.

Постановка проблеми. Конституція більшості європейських країн передбачає демократичну, правову побудову держави. Україна не є виключенням, і тому у ст. 1 Конституції зазначено, що вона є правовою державою [1]. Тож виникає потреба закріпити у системі права та втілити у правовідносини відповідні цінності та ідеали. Однак нині чинне законодавство та практика його застосування не володіють рівнем стабільності та узгодженості, необхідними для формування досконалої юридичної бази розбудови правової держави. Теорія права серед інших правових засобів виокремлює принципи права, які в юридичній формі відображають керівні ідеї відповідної галузі або права в цілому, становлять загальні засади механізму правового регулювання. Для кримінального права галузеві принципи відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки вони узагальнюють базові тенденції генези правових норм у сфері злочину та покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначеному питанню приділяли свою увагу такі вчені, як П. П. Андрушко, В. О. Гацелюк, І. О. Зінченко, Л. Д. Медіна, М. І. Мельник, І. М. Толстікова, Г. М. Шевченко та інші, проте питання належної реалізації принципів кримінального права в контексті застосування під час кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування на виборах достатньою мірою не було висвітлено в науковій літературі.

Мета статті – в процесі законодавчого опису принципів кримінального права визначити їх належну реалізацію, а також значення в кримінальному законодавстві щодо порушень порядку фінансування на виборах.

Вклад основного матеріалу. Принципи кримінального права є фундаментальними основами кримінальної політики у будь-якій правовій державі. Так, В. О. Гацелюк зазначає, що всім принципам кримінального законодавства притаманні такі ознаки: 1) вони виявляють внутрішні об'єктивні закономірності кримінального закону, забезпечуючи вирішення питань, що стоять перед кримінальним законодавством; 2) пронизують усі кримінально-правові інститути; 3) мають здебільшого наукове, ніж практичне значення, тому що “законодавчий кримінально-правовий акт, побудований на науково розроблених принципах, забезпечує ефективність кримінального права та кримінальної політики” [2].

Чинне законодавство України закріплює такі принципи кримінального права: законність (ст. 3 КК України), рівність громадян перед законом (ст. 24 Конституції

України), винуватість (ст. 2 КК України), справедливість (ст. 6 КК України), гуманізм, демократизм, невідворотність тощо. Вважаємо за потрібне розглянути детальніше деякі з них [3].

Принцип законності походить із положень Загальної декларації прав людини, а саме: ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні злочину та покараний інакше, ніж за вироком суду й відповідно до закону. Крім того, принцип законності виявляється в тому, що особа може бути засуджена лише за вчинені нею діяння, які містять склад злочину, передбаченого КК. У ст. 3 КК України законодавець визначає, що підставою притягнення до кримінальної відповідальності особи є вчинення нею винного, суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин [3]. Із цього положення випливає, що поняття злочину має визначатися виключно законом. Це засвідчує п. 22 ст. 92 Конституції України, в якому говориться про те, що “виключно законами України визначаються ... діяння, які є злочинами, та відповідальність за них” [1]. Згідно з вимогами Конституції України загальне визначення злочину дає ст. 7 КК України.

Отже, наявність лише всіх ознак складу злочину є невід’ємним елементом принципу законності. В. Д. Філімонов зазначає, що “зміст принципу законності має такі вимоги: відповідність кримінального закону загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права; відповідність кримінального закону Конституції України; встановлення злочинності та караності діянь тільки кримінальним законом; повна кодифікація кримінально-правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність; встановлення злочинності та караності лише щодо діянь” [4]. Принцип законності знаходить своє відображення в караності злочинного діяння та його наслідків. Щодо ст. 159-1 КК України фактично можна визнати, що цей принцип реалізовано з моменту криміналізації даного діяння, Кримінальний кодекс України Законом № 3504-IV “Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян” від 23 лютого 2006 р. [5] встановлює, що злочинним, суспільно небезпечним діянням стало вважатися порушення порядку фінансування на виборах.

Щодо досліджуваної проблематики даний принцип реалізується в таких аспектах. По-перше, до кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата може бути притягнута і, відповідно, піддана покаранню, а також іншим заходам кримінально-правового характеру особа, в діяннях якої наявні всі ознаки складу злочину. По-друге, принцип законності відображає невідворотність кримінальної відповідальності за скоєні суспільно небезпечні діяння у сфері фінансування виборів. По-третє, тлумачити кримінальний закон слід точно відповідно до його тексту. По-четверте, особливу увагу заслуговує положення про неприпустимість аналогії під час застосування норм кримінального закону.

Отже, належну реалізацію принцип законності отримує лише в тому випадку, якщо посадовою особою здійснювалося точне, однакове розуміння кримінального закону, правильне тлумачення “оцінних” термінів, відповідність норми правилам юридичної техніки, на підставі чого встановлюються всі ознаки складу злочину, визначається правильна кваліфікація злочинності діяння [6, 5]. Однак дефініції, що

вживаються законодавцем у тексті ст. 159-1 КК України, важкі для розуміння, а безпосередньо і з'ясування їхньої змістовної частини. Так, наприклад, низка понять (“фінансування виборчої кампанії кандидата”, “фінансування виборчого блоку”, “фінансування референдуму”) не розкривається ні кримінальним, ані виборчим законодавством. Вітчизняні законодавці широко застосовують дані поняття, але зміст їх досі не визначено. Слід зазначити, що законодавчого закріплення даних визначень немає також у роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду. Тому в практичній діяльності правоохоронних органів дані поняття визначаються з урахуванням оцінкового характеру і власного розсуду, суб'єктивність визначення яких викликана не правильною кваліфікацією даних злочинних діянь, що підпадають під ознаки ст. 159-1 КК України. Такий стан справ призводить до грубого порушення законності як одного з принципів кримінального права. Усунення ж проблем можливо лише за допомогою законодавчого закріплення змісту термінів, що не припускають суб'єктивної оцінки їх у правозастосуванні.

У світлі реалізації принципу законності слід зважати на бланкетний характер таких норм. Так, В. Д. Філімонов вказує, що вплив на порушення дотримання принципу законності міститься в необґрунтованому правозастосуванні у правотворчій діяльності саме бланкетної диспозиції. Питання полягає в тому, що регулювання і фактичне визначення злочинності діяння залежить не від кримінального закону, а від визначення і точної характеристики неправомірності в іншому нормативному акті, що у своїй сукупності є недотриманням принципу законності [4, 81]. Аналогічного погляду дотримується С. Я. Лихова, зазначаючи, що труднощі під час кваліфікації схожих кримінально-правових діянь пов'язані з бланкетним характером норм чинного законодавства [7, 91]. Дійсно, для встановлення всіх ознак складу злочину за порушення у сфері незаконного фінансування правоохоронним органам потрібно звернення до виборчого законодавства, що безпосередньо регулює порядок, способи вчинення злочину, розміри виборчих фондів, а також процедуру проведення всіх стадій фінансування виборчої кампанії тощо. Це ускладнює швидке і чітке визначення відповідних ознак цього злочину. Водночас безумовна потреба бланкетного характеру ст. 159-1 КК України, так як правильна кваліфікація і тлумачення зазначеної норми може здійснюватися тільки шляхом звернення до інших нормативно-правових актів, що регулює порядок фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму.

Наступним принципом кримінального законодавства є принцип рівності громадян перед законом. Цей принцип як принцип кримінального права має важливе юридичне і навіть політичне значення, він визначає фундамент юридичного статусу особи у правовій державі. Принцип правової рівності відображено в декількох статтях Конституції України. Так, ст. 24 Конституції України визначає рівність конституційних прав та свобод громадян незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність громадян перед законом і судом закріплено в ст. 129 Конституції України, в якій зазначено, що однією з основних засад судочинства в Україні є рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, незалежно від їхнього походження, соціального та майнового стану, расової та іншої приналежності, статі,

освіти, мови, ставлення до релігії та інших обставин [1]. На розвиток цього принципу і відповідно до нього сторонам у процесі надано рівні процесуальні права. Тобто обидва принципи – і принцип рівності перед законом і судом, і принцип рівноправності сторін – органічно пов'язані та взаємообумовлені [8, 71].

На думку В. О. Гацелюка, для правильної реалізації принципу рівності слід дотримуватися таких умов: 1) кримінальне законодавство не має пов'язувати їх реалізацію з наданням тій чи іншій категорії громадян необґрунтованих привілеїв чи з необґрунтованими обмеженнями їхніх прав; 2) кримінальне законодавство не повинне встановлювати рівну для різних категорій громадян відповідальність щодо нерівності таких властивостей, які мають важливе значення для її застосування [2, 68]. Зауважимо, що це твердження знаходить своє відображення і під час реалізації принципу рівності перед законом щодо норми, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму.

Наявність належних суб'єктів кримінально караного діяння, до яких належать службові особи, зазначені у ст. 18 КК України: "...особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій...", особи, які виконують управлінські функції в комерційній або іншій організації [3].

Відповідно до ст. 48 Закону України "Про вибори народних депутатів України" [9], ст. 37 Закону України "Про вибори Президента України", витрати на підготовку та проведення виборів здійснюються виключно за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів виборчих фондів кандидатів на виборчий пост [10]. Звернемо увагу саме на виборчий фонд партії (блоку), який формується за рахунок власних коштів партії (тих, що входять до виборчого блоку), а також добровільних внесків фізичних осіб. Отже, по суті одним із джерел у системі приватного фінансування (добровільні внески фізичних осіб) може бути їх тіньове інвестування, в застосуванні якого політики зазвичай зацікавлені, оскільки воно є основним джерелом матеріальної підтримки тіньового сектора політики. Така підтримка відбувається через корупцію влади, розділення доходів від підприємств у форматі хабарів, отримання "посередницьких" відсотків, а також "відмивання" доходів, які дістались злочинним шляхом. Наслідком такого протиправного діяння стає порушення порядку фінансування політичних партій, кандидатів (блоків).

Так, посадові особи, які зазвичай обіймають виборчі посади в органах законодавчої влади та залучені в кримінальну діяльність, часто маскують свої незаконні активи через мережу холдингових компаній і офшорних банків, розміщених за межами країн їх проживання. Крім того, в зазначеній ситуації вони часто залучають посередників або членів сім'ї для переміщення або заволодіння активами від їхнього імені. При цьому широко використовуються методи приховування фінансових активів, які потім застосовують інші суб'єкти як одне із джерел фінансування виборів.

Джерелами доходів, які корумповані посадовці намагаються легалізувати, є не тільки хабарі, але й розкрадання державного майна, гроші політичних партій або

об'єднань, доходи від ухилення сплати податків, а також кошти, отримані безпосередньо за участю в організованій злочинності або торгівлі наркотиками. Проте діяльність політичних активістів не обмежується лише вивозом грошей із так званих нерозвинених країн або країн із корумпованими режимами. Існування низки привілеїв у поєднанні з дипломатичним статусом забезпечують ідеальний спосіб відмивання доходів і юридичну перешкоду, яка надзвичайно ускладнює розслідування таких справ [11, 65].

Така ситуація не відповідає правильній реалізації принципу рівності перед законом, виходячи з його засад, що бере початок у Конституції України. Як справедливо стверджує Н. А. Лопашенко, “перед кримінальним законом ні в кого немає привілеїв. Якщо є факт злочину, кримінальна відповідальність настає незалежно від посади, партійної приналежності, національності та інших характеристик винного” [12, 15–16]. Підтримує таку позицію А. Н. Ігнатів, стверджуючи, що “імунітет депутатів, суддів повинен поширюватися тільки на їх службову діяльність, що ж стосується інших злочинів, громадяни незалежно від займаного положення мають притягуватися до відповідальності на рівних умовах” [13, 11]. Отже, надання імунітетів для посадових осіб призводить до зловживань владою в період виборчої кампанії, що, своєю чергою, породжує корупцію у виборчому процесі. Крім того, як справедливо зазначає І. А. Дамм: “Незаконне фінансування виборчих кампаній, кампаній референдуму – одна з найбільш небезпечних форм корупції у виборчому процесі, оскільки в результаті надання кандидатам, виборчим об'єднанням і використання ними матеріально-фінансової підтримки, підкупу основних суб'єктів виборчого процесу вибори і їх підсумки фактично перетворюються на процедуру “купівлі-продажу” влади” [14, 66]. Отже, можна констатувати порушення принципу рівності перед законом, що призводить до розвитку небезпечніших форм прояву корупційної або електоральної злочинності у сфері виборчої системи.

Наявний взаємозв'язок із зазначеними вище має принцип вини. Йому присвячено чимало сторінок у сучасній науковій літературі України та близького зарубіжжя. Однією з причин цього, на наш погляд, є надто часте використання фрази “не винен”, що фактично означає “не вчинював злочин”. Тому й принципу винної відповідальності відведено чільне місце [2, 70, 105]. Законодавчо принцип вини визначено у ч. 2 ст. 2 КК України: “Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду” [3].

У юридичній літературі більшість учених [2; 15] розглядає зміст принципу вини через призму суб'єктивних ознак, визначили вину як елемент складу злочину. Якщо розглядати принцип вини через певні вимоги, що мають виконуватися, то найповніше, на наш погляд, їх визначили Ю. Є. Пудовочкін і С. С. Пірвагідов. Вони розкрили зміст принципу провини за допомогою таких вимог: вимога притягнення до кримінальної відповідальності лише фізичних осіб; правило про відповідальність особи лише за власні дії; вимога притягнення до кримінальної відповідальності лише тих фізичних осіб, які володіють свідомістю і волею; вимога в обмеженні відповідальності особи рамками її провини; вимога про законодавче врегулювання питання щодо встановлення форми вини в тому чи іншому складі злочину [16]. Слід зазначити, що такі вимоги законодавства у сфері порушення порядку

фінансування виборчої кампанії кандидата не зовсім дотримуються. Найскладніше питання про те, що не завжди винна відповідальність кандидата має зв'язок із незаконними діями, вчиненими безпосередньо цим суб'єктом. Відповідно до ст. 75 Закону України "Про вибори народних депутатів України" [9], кандидати, офіційні спостерігачі у випадках, встановлених законом, зобов'язані, призначити уповноважених представників із фінансових питань, у віданні яких перебуває відкриття, розпорядження, облік і контроль за надходженням і витрачанням грошових коштів виборчого фонду кандидата.

Отже, у разі встановлення факту підкупу виборців уповноваженим представником із фінансових питань конституційно-правова відповідальність настане для кандидата у вигляді скасування його реєстрації на підставі рішення суду. Відповідно, кандидат нестиме відповідальність незалежно від наявності або відсутності його провини, у зв'язку з чим можна зробити висновок про те, що в більшості випадків допускається відповідальність за невинні, а об'єктивно протиправні дії. Як бачимо, фактично законодавцем допускається об'єктивне зобов'язання, тобто притягнення особи до конституційно-правової відповідальності без встановлення його вини.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В результаті кримінально-правового аналізу змісту принципів кримінального права щодо норми ст. 159-1 КК України можна зробити такі висновки. По-перше, слід зазначити, що вимог, встановлених принципами кримінального права, належною мірою не дотримуються відповідно до ст. 159-1 КК України. Це відбувається через те, що зазначена норма потребує суттєвого доопрацювання шляхом проведення кримінально-правового аналізу. По-друге, особливістю реалізації принципів кримінального права у разі встановлення кримінальної відповідальності за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, виборчого об'єднання є: 1) механізм правового регулювання ст. 159-1 КК України побудовано так, що його кримінально-правова дія ґрунтується на змісті правил, встановлених в інших нормативно-правових актах, що, своєю чергою, суперечить встановленим у ст. 2 КК України принципам законності; 2) застосування кримінальної відповідальності щодо винних осіб, які порушили порядок фінансування на виборах, не завжди можливо через наявність у даній категорії імунітетів, що суперечить встановленим у КК України принципам рівності громадян перед законом. Зважаючи на це, слід зауважити, що загалом усі вище окреслені принципи кримінального права за умови їх дотримання спроможні забезпечити належне практичне застосування законодавства, у тому числі й попередження вчинення виборчих злочинів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : монографія / В. О. Гацелюк / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ; [наук. ред. доктор юрид. н., проф. С. С. Яценко]. – Луганськ : РВВ ЛДУВС. – 2006. – 280 с.

3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>

4. Филимонов В. Д. Принципы уголовного права / Филимонов В. Д. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 139 с.

5. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення виборчих прав громадян : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2006. – № 33. – С. 28.

6. Батраченко Т. С. Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування на виборах / Т. С. Батраченко, К. В. Антонов // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3. – С. 1–6.

7. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія / С. Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 573 с.

8. Бондарчук С. А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу / С. А. Бондарчук // Право і безпека. – 2010. – № 5. – С. 71–75.

9. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс] : Закон України // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/print>

10. Про вибори Президента України [Електронний ресурс] : Закон України // Сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/474-14>

11. Батраченко Т. С. Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) : дис. ... канд. юрид. наук / Т. С. Батраченко. – Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2013. – С. 65.

12. Лопашенко Н. А. Принципы уголовного законодательства / Н. А. Лопашенко // Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под ред. Р. Р. Галиакбарова. – Саратов, 1997. – С. 15–16.

13. Игнатов А. Н. Уголовное право: понятие, предмет и система / А. Н. Игнатов // Уголовное право России. – Т. 1. Общая часть / под ред. А. Н. Игнатова, К. А. Красикова. – М., 1999. – С. 11.

14. Дамм И. А. Коррупция в российском избирательном процессе: понятие и противодействие : дисс. ... канд. юрид. наук / И. А. Дамм. – Красноярск, 2006. – С. 66.

15. Ліпінський В. В. Щодо кваліфікації дій, пов'язаних із користуванням чи розпорядженням транспортними засобами особистого користування, ввезеними на митну територію України в митному режимі тимчасового ввезення / В. В. Ліпінський // Вісник Академії митної служби України. Серія: “Право”. – 2015.

16. Пудовочкин Ю. Е. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых государств / Ю. Е. Пудовочкин, С. С. Нирвагидов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – С. 90.